

IX. kapitola

GULAG

Naše kartotéka nezvěstných se rozrůstala téměř geometrickou řadou, odevšad k nám přicházely seznamy jmen, stovky dopisů, žádostí o hledání i reklamací. Seznamy jsme posílali na vyslanectví, každé jméno jsme zanesli do kartotéky. Generál Anders posílal dopisy a telegramy přímo funkcionářům NKVD, velitelům táborů, ale bylo dobré, když se podařilo nalézt jediného deportovaného vězně z tisíce pohřešovaných nebo když jeden telegram ze sta přinesl pozitivní výsledek.

Pronásledovala nás bledá, jakoby krve zbavená drobná tvář poručíka Sołczyńskiego, jeho téměř dětská postava, která svým vratkým krokem náhle vešla v hadrech do našeho studeného empírového sálu jako živá mrtvola. Nedopřávala nám oddechu vzpomínka na jeho svědectví o našich kolezích umírajících nedaleko od nás ve stalingradských táborech, ale i na svědectví jemu podobných, kteří – přestože transporty tenkrát už většinou směřovaly na jih a ne do Buzuluku, Tocku nebo Tatiščeva, přeplněných do posledního místa – přicházeli do štábu polské armády a přinášeli podobné zprávy o našich kolezích umírajících ve všech končinách Ruska.

Měl jsem za to, že osobní proniknutí na rozhodující místo, osobní kontakty a bezprostřední tlak na představitele

generality NKVD dosáhnou něčeho víc. Bylo třeba polsko-sovětské vojenské spolupráce okamžitě maximálně využít k záchraně nezvěstných nebo umírajících, jinak bude pozdě. Díky nediskrétnosti jistého bolševika jsem se dozvěděl, že ústředí Gulagu¹¹ bylo přeneseno z Moskvy do Čkalova, někdejšího Orenburgu. Tam jsem se rozhodl v novém roce 1942 zajet.

Generál Anders, jemuž ještě zcela nedávno, 4. prosince 1941, Stalin v přítomnosti generála Sikorského a Molotova slíbil, že bude *lomat* [dusit] všechny velitele táborů, kteří budou dělat potíže s vydáváním Poláků, napsal dopis, v němž mne jmenoval zplnomocněncem v záležitostech týkajících se „dosud nevrácených zajatců“, a přiložil k tomu dva dopisy, pro velitele Gulagu a šéfa NKVD ve Čkalově. „Dle rozkazu soudruha Stalina“ žádal kategoricky v obou dopisech okamžité vydání všech protiprávně zadržovaných zajatců a vězňů.

Odjel jsem do Čkalova, nemaje jistotu, že se tam nejvyšší vedení Gulagu skutečně nachází. V noci jsem dorazil do naší delegatury, která úřadovala v hotelu přímo v nádražní budově. Podařilo se mi dokonce díky pomoci kolegů z našeho úřadu získat špinavý pokojík, a nemusel jsem tak být jako většina příjíždějících obklopen hromadou lidí v čekárně nebo na zavšivené podlaze jediného hotelového sálku, kde se mačkalo na sebe několik příslušníků sovětské armády.

Čkalov pro nás tehdy představoval mimořádně důležitý bod. Většina transportů z celé Sibiře a dokonce i ze severu evropského Ruska procházela právě Čkalovem – bylo

¹¹ *Glavnoje upravlenije lagerej* – Hlavní správa [nápravně pracovních] táborů (pozn. red.).

v nich nejen plno mužů schopných služby v armádě, ale také spousta žen, dětí a starců umírajících vysílením, na tyfus nebo na úplavici. Ze Čkalova byla část lidí schopných pomocné služby odeslána do Tatiščeva, Tocku nebo Buzuluk, zbytek směřoval na jih do Turkestánu, kde se v té době začínala vytvářet nová polská střediska.

Lidé z transportů dostávali prostřednictvím naší delegatury lékařskou pomoc, anglické konzervy, ruský chléb. Tato pomoc byla opět jen kapkou v moři lidské bídy, ale už samotná skutečnost, že bylo na železniční stanici několik polských tváří, že lékař nebo lékařka byli od rána do večera – a často celou noc – dostupní na zavolání, že mají tyto transporty navštívit, vzbuzovala v celém tom množství lidí naději, že jedou za vlastními, že na ně někdo pamatuje a že přestali být stádem otroků zbavených veškerých práv. Do tohoto uzlového bodu také nejrychleji přicházely zprávy dovezené příjzdějícími z celého sovětského Ruska o našich, ať už od Uralu nebo z Kolymy či z Altaje.

Pozdě po ránu jsem zašel do města. Prostorné náměstí, široká ulice, několik nových družstevních domů. V mrazivé mlze se leskl a skřípal skluznicemi uhlažený sníh a nad městem se vznášelo nízké rudé slunce. Starý velbloud s ojíňenou srstí stál zapřažen do nízkých saní. Měl krásné černé zamyšlené oči, které mhouřil, a ojíňenou bradu, kousek vedle se do velkých nákladních vagonů drápali vojáci malého vzrůstu s ruksaky na zádech. Stále jsem na ulici potkával ploché šikmooké tváře, které mi připomínaly, že řeka lemující toto město tvoří geografickou hranici Evropy a Asie.

Ani jsem pořádně nevěděl, jak mám ten Gulag najít. Po chvíli váhání jsem se rozhodl jít za velitelem, který úřadoval na druhém konci města v pevnosti na vyvýšeném břehu

řeky. Ulice, jimiž jsem procházel, byly ubohé a oprýskané, ale mezi ošklivými velkými domy bylo hodně takzvaných „osobňaků“, zchátralých, leč postavených v krásném klasicizujícím ruském stylu z počátku devatenáctého století. Orenburg, kdysi největší středisko výměnného obchodu s Východem, byl proslulý vzácnými kožešinami, drahokamy, hedvábím. Nyní působil dojmem chudoby a rozpadu.

Došel jsem do pevnosti, stavby se zajímavou architekturou a s četnými dostavbami, hluboko pode mnou se vinul zamrzlý šedý pás řeky, za řekou malý lesík a za ním jako moře bezbřehá sněžná step bez jediného domu – Asie.

Při hledání tisíců ztracených kolegů jsem narazil na staré stopy polského utrpení a polských porážek. Vždyť do Kazaně a právě do Orenburgu byli od roku 1768 vyvázeni barští konfederáti. Repnin odhadoval v roce 1771 jejich počet na 16 000. Shromažďovali je ve sběrných táborech na Litvě a odváželi je v kibitkách¹² nebo je hnali pěšky přes Kyjev, Smolensk, Orel a Tulu do Kazaně, Orenburgu a dále na Sibiř. V roce 1774 se jich na Litvu vrátily pouze dva tisíce, potom se ještě vracely jednotlivé skupiny, které se dostávaly zpátky na vlastní pěst a využívaly většinou vzpoury nebo nepokoje. Amnestie vydaná carevnou Kateřinou se nevztahovala na různé kategorie, tedy ani na „zločince“, kteří v roce 1773 zosnovali společně se studenty spiklenecký útok na ruskou posádku v Krakově, ani na vyhnance, kteří pracovali ve stříbrných dolech a které vždy jen po několika jednotlivcích odváděli jako vojáky do ruských oddílů. Když se Poláci rozptýlili do pluků kolem řeky Ural a dále v hloubi Sibiře dozvěděli o amnestijním *ukazu* carevny, požádali o propuštění z armády. Tato „vzpoura“ byla krutě potrestána.

¹² Krytý vůz tažený koňmi, používaný v Rusku (pozn. red.).